

УДК 37.018.3:37.013

DOI: 10.35619/vi2.17

Коваль Катерина

здобувачка ступеня PhD за спеціальністю 011 Освітні педагогічні науки
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0002-8139-1941

e-mail: kateryna.koval@rshu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ДІТЕЙ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Анотація. У статті розкрито підходи до змістового наповнення категорії «полікультурність» та досліджено залежність формування полікультурності як якості особистості від принципу полікультурності як організації умов співіснування та виховання. Наведено приклад дитячого будинку сімейного типу як різнокультурного середовища, де виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування з уже сформованими культурними цінностями, для яких необхідно створити умови їхнього гармонійного розвитку, що уможливить їх подальшу соціалізацію у різних сферах життя. Вивчено формування полікультурності як реалізації функцій позитивної взаємодії усіх членів родини незалежно від їхнього походження. Сконструйовано модель поведінки для забезпечення формування полікультурності. Визначено значення полікультурних компетентностей батьків-вихователів у цій діяльності. Зауважено на необхідності навчання полікультурного виховання під час курсів підвищення кваліфікації батьків-вихователів. Доведено пряму залежність формування полікультурності як якості особистості від умов співжиття. З'ясовано критерії та показники, відповідно до яких можна визначати рівень сформованості полікультурності у дітей, що виховуються у дитячому будинку сімейного типу. Зазначено актуальність дослідження, яка полягає у більш детальному вивченні основ полікультурності дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, та допоможе батькам-вихователям створити умови полікультурного виховання в дитячому будинку сімейного типу.

Ключові слова: полікультурність, полікультуралізм, полікультурне виховання, полікультурна компетентність, дитячий будинок сімейного типу, діти-сироти, діти, що позбавлені батьківського піклування, батьки-вихователі.

Постановка проблеми. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є пріоритетними в Україні. Однією з таких форм стали дитячі будинки сімейного типу, у яких виховуються не менше

п'яти дітей. Зважаючи на те, що вони можуть бути різних національностей або попередньо виховувалися в інших культурних середовищах, важливим є формування полікультурності як принципу співжиття на умовах рівності, толерантності та збереження власної ідентичності. На сьогодні недостатньо досліджень стосовно сфери полікультурного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського виховання. У відомих нам працях науковців акцентовано увагу на вихованні, яке безпосередньо впливає на ідентифікацію, самовизначення та вміння соціалізуватися та співіснувати з представниками різних груп у соціумі. Відсутні наукові розвідки щодо сфери полікультурності в умовах дитячого будинку сімейного типу, у якому діти набувають досвіду взаємодії, відбувається формування та передача культурних цінностей, засвоєння основ первинної соціалізації.

Аналіз останніх досліджень з проблем. Різновекторність сучасних вітчизняних та зарубіжних праць, присвячених полікультурності, свідчить про актуалізацію основ співжиття в сучасному глобалізаційному світі, полікультурному вихованні нових поколінь. Полікультурність трактується по-різному: як принцип співіснування націй та культур в одному соціумі, як якість особистості, як засіб виховання, як складова сфери відносин тощо. Поняття «полікультурність» доповнюється контекстами у працях І. Ковалинської, І. Омелянчук, І. Микитенко. Філософський контекст розуміння явища полікультурності вивчається такими сучасними дослідниками, як О. Грива, С. Кримський, Н. Петрук, В. Мельник та інші. Соціальні аспекти полікультурності в розвитку суспільств прослідковуються у працях Б. Пареха, Б. Беррі, А. Паттена, В. Танчер, Л. Афанасьєвої, Р. Олексенко, Ю. Сороки та ін. Полікультурність як компонент та якість особистості досліджують І. Сидоренко, В. Мичковська, О. Ярмолевич, С. Мединська, О. Березюк, О. Котенко та ін. У педагогічному контексті полікультурність вивчається такими вченими, як-то: Р. Агадулін, Д. Бенкс, С. Ніето, Я. Полякова, В. Леган, Е. Ананьян, О. Гуренко, О. Петренко, П. Кендзьор, О. Свиридюк, І. Білецька та ін.

На сьогодні важливим є висвітлення основ формування полікультурності дітей в умовах дитячого будинку сімейного типу, акцентовано увагу на методах полікультурного виховання, якими безпосередньо можна впливати на процеси адаптації та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Метою дослідження є аналіз полікультурності як принципу співіснування та взаємодії членів дитячого будинку сімейного типу з різних культур, етнічних груп і впливу на формування полікультурності як якості особистості та полікультурної свідомості, що дає змогу вибудовувати гармонійні взаємозв'язки у різних сферах життя незалежно від їхнього етнічного чи соціокультурного походження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні світові виклики, російсько-українська війна, міграційні процеси зумовлюють нові наукові проблеми. Педагогічна наука досліджує нові теми, сприяє вирішенню освітніх та виховних проблем. Одне із найважливіших суспільних завдань – створення умов та можливостей розвитку нових поколінь, виховання у них гуманістичних цінностей та прагнення до розуміння і взаємодії у глобалізованому світі.

На сьогодні в українському суспільстві зростає кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують подальшого виховання у родинному середовищі. Однією з форм сімейного виховання є дитячий будинок сімейного типу – «окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [6].

Дитячий будинок сімейного типу за своїм складом може бути різноетнічним та багатокультурним. Завданням батьків-вихователів є сформувані полікультурність – створити стосунки у сім'ї на умовах рівноправності, толерантності, взаємозбагачення та збереження власної ідентичності кожної дитини. Це забезпечить формування в особистості усвідомлення власної культурної приналежності та готовність до діалогу з представниками інших культур, тобто полікультурність.

Відсутність єдиного визначення поняття «полікультурності» свідчить про складність та багатогранність цієї категорії. Полікультурність походить від полікультуралізму, що ґрунтується на ідеях визнання різноманіття культур та підтримки взаємодії між ними. Головними є принцип взаємоповаги й усвідомлення внеску інших культур до спільного культурного надбання цивілізації. На цьому будується повага й розуміння між представниками різних етнічних чи культурних груп. Однак цей принцип не заперечує власної культурної ідентичності задля того, щоб бути визнаними представниками інших етносів чи культурних груп, а, навпаки, підтримує ідею гордості за свій етнос і культуру та рівних можливостей для усіх [2].

Полікультурність часто ототожнюється з полікультурним вихованням і формуванням толерантного ставлення до людей різного етнічного походження, національності, віросповідання, культури. В «Енциклопедії освіти» полікультурність визначається як «співіснування багатьох культур, жодна з яких не є домінантною і передбачає наслідування традицій тих культур, в яких діти живуть, і введення інноваційного поля культурної взаємодії. Вони стають як носіями культурних традицій, в яких вони виховуються, так і учасниками постійної соціокультурної взаємодії, що розвиває в них толерантність, доброзичливість, сприйняття інших, інтерес до культурних відмінностей» [1, с. 873]. Однак, коли мова йде про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються у дитячому будинку сімейного типу, важливим є

забезпечення їхньої обізнаності про власну національну та культурну приналежність, яка визначає самоідентифікацію.

Ванда Мичковська визначає полікультурність як якість особистості, що включає уявлення про самобутні культурні світи та їх взаємозв'язок, у якій формується толерантне ставлення до представників різних етносів, розвиваються навички взаємодії в сучасному полікультурному світі [5, с.249]. Важливим аспектом у формуванні полікультурності як складового компоненту особистості дослідниця вважає умови взаємодії, у яких перебувають учасники процесу. На рівні сім'ї полікультурність формується під впливом поведінки й комунікації усіх членів родини, залежить від умов та методів виховання.

Полікультурність на рівні сім'ї ми трактуємо на прикладі дитячого будинку сімейного типу і пояснюємо як створення умов розуміння, прийняття та підтримки різноманіття культур всередині сімейного оточення. Це включає в себе усвідомлення та повагу до культурних традицій, цінностей, мов, звичаїв і переконань усіх членів родини.

Для розуміння та прийняття різних культур члени сім'ї мають бути готовими та відкритими. Однак ускладнюють полікультурне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, такі чинники, як притаманне їм відчуття нічийності, дефіцит спілкування та нерозвинена комунікабельність, обмеженість та ізольованість [4, с. 111]. Тому важливим етапом є проходження адаптації вихованців до нових умов та в подальшому самоусвідомленість ціннісних орієнтацій, поглядів та спрямування. Вихованці дитячих будинків сімейного типу можуть не знати або не бажати знати власного походження з різних причин. Попереднє перебування у складних життєвих обставинах може викликати у них почуття відчуженості й супротиву тій культурі, представниками якої вони є. У таких ситуаціях враховуються індивідуальні особливості дитини у вирішенні етнічних та культурних проблем.

Вихователі у дитячому будинку сімейного типу виконують не лише батьківську роль, а й здійснюють цілеспрямовану виховну діяльність. Тому вони попередньо проходять курс навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, де підвищують свій виховний потенціал на спеціально організованих курсах у регіональних центрах соціальних служб. Такі курси організовуються один раз на два роки [6]. Значимість такого навчання полягає в сформованості полікультурної компетентності батьків-вихователів, що включає систему знань, цінностей, засвоєння полікультурних якостей та компетенцій, вироблення вмінь та навичок для позитивної взаємодії з представниками різних культур.

Як вважають В. Кузьменко та Л. Гончаренко, полікультурна компетентність – це не лише здатність до життєдіяльності в багатокультурному середовищі, а ще й теоретична та практична готовність до здійснення професійної діяльності в такому суспільстві, яка ґрунтується на поєднанні

синтезованих знань з полікультурності, умінь використовувати свої знання на практиці та професійно значущих особистісних якостях [3, с.49]. Діяльність батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу має спрямовуватися на підтримку ідентичності кожної дитини та налагодженню культурних зв'язків всередині родинного середовища на різних рівнях.

На комунікаційному рівні полікультурність формується шляхом вивчення та обговорення культурних особливостей усіх членів родини. Батьки-вихователі мають сприяти відкритому діалогу та взаєморозумінню всередині сім'ї, де кожен може вільно висловлювати свої думки та почуття й бути почутим. В умовах мовної різноманітності необхідно підтримувати використання цих мов, що дасть можливість налагодити комунікацію та сприяти розумінню всередині сім'ї.

Діяльнісний рівень формування полікультурності полягає у проведенні національних та релігійних свят, залученні дітей до звичаїв та традицій, притаманних родині та кожному члену. Важливість цієї діяльності полягає у тому, що, починаючи з раннього дитинства і впродовж усього життя, людина з народних традицій отримує значну кількість необхідної для її виживання та продовження власного роду інформації. Народні традиції представляють усе розмаїття засобів кодування інформації: звукової, рухової, комунікативної тощо, що не тільки полегшує процес засвоєння її дитиною, а й сприяє природовідповідному розвитку всіх життєво важливих людських сфер, природним шляхом формує доцільну поведінку в природному та людському оточенні [3, с.11].

Полікультурність на рівні виховання формує толерантність, моральність, миролюбність та повагу до інших культур. Дитячий будинок сімейного типу має стати середовищем, у якому діти навчатимуться поважати та приймати різні точки зору. Батьки-вихователі мають подавати приклад такої поваги, підтримувати індивідуальність кожного члена сім'ї, сприяти вираженню культурної ідентичності та створити рівні умови розвитку.

Полікультурність як принцип гармонійного співжиття у багатокультурному середовищі трансформується у якість особистості. Це складний, довготривалий процес, на який впливає багато життєвих чинників. Особливо, коли йдеться мова про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які у зв'язку з важкими життєвими обставинами опиняються у нових умовах проживання, необхідне середовище довіри та підтримки для формування їхнього світогляду.

Структура полікультурності як особистісного компоненту включає гуманність, громадянськість, крос-культурну грамотність, культуру спілкування і культурну самоідентифікацію особистості. Ці якості складають її цілісність. При цьому сферою їх впливу є культура соціуму – спільна діяльність учасників міжкультурного спілкування [5, с.249].

Рівень сформованості полікультурності вихованців дитячого будинку сімейного типу можна визначити за певними критеріями. Найбільш доречними вважаємо мотиваційний, особистісний, пізнавальний, поведінковий та самоідентифікаційний (ототожнення) критерії. Сутність мотиваційного критерію полягає у визначенні прагнення дітей до набуття полікультурності, знань про культурні особливості інших народів, вивчення мов, наявності у них ціннісних орієнтацій, прагненні до налагодження взаємостосунків з представниками різних етнічних та культурних спільнот. Цінності, що визначають полікультурність, є загальнолюдськими та гуманними, до них можна віднести толерантність, повагу до гідності, прав та свобод людини, рівність, незалежно від її походження, справедливість. Ця система цінностей формується у дитячому віці, тому батькам-вихователям потрібно сприяти засвоєнню саме таких позитивних якостей.

Особистісний критерій слугує для визначення індивідуальних психологічних характеристик дитини, її емоційного стану, комунікабельності, гнучкості у поведінці, конфліктності, емпатії у ставленні до людей інших національностей тощо.

За допомогою пізнавального критерію виявляється обізнаність дітей стосовно власної культури та культури інших етнічних груп, культурних цінностей, моральних норм та правил поведінки в багатоетнічному соціумі, наявність знань стосовно полікультурності та її проявів. Однак сформованість полікультурності проявляється не лише від накопичених необхідних знань, а й від уміння їх використовувати та проявляти.

Показниками поведінкового критерію є рівень сформованості вмінь та навичок взаємодії з представниками різних етнічних груп, що проявляється у організації спільної діяльності, повазі до думки інших, вміння налагодити комунікацію.

Важливим критерієм є самоідентифікація, що визначає ототожнення дитини з певною культурою в умовах дитячого будинку сімейного типу як багатокультурного середовища. Залежно від різних проявів та обставин діти можуть виявляти як монокультурну ідентичність, відчувати сильний зв'язок з однією культурою, так і множинну ідентичність, тобто визнання своєї приналежності до різних етнічних спільнот. Під впливом різних обставин самоідентичність може змінюватися і бути динамічною. Діти-сироти та діти, що позбавлені батьківського піклування, потрапляючи у нове середовище дитячого будинку сімейного типу, здатні інтегруватися в його культурне середовище. Головне завдання батьків-вихователів – створити комфортні умови для самовизначення та самореалізації дітей.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, здійснений аналіз уможливорює висновок про те, що сучасні наукові педагогічні розробки, спрямовані на вирішення проблем, які постали під впливом суспільних змін та

подій. Особливості та зміни взаємодії між людьми на міжкультурному рівні є одним з таких викликів у дослідженні виховання, що безпосередньо впливатиме на розвиток світоглядних позицій майбутніх поколінь та їх взаємозв'язків у глобалізованому світі. Полікультурність – це сучасне спрямування побудови гармонійних, толерантних відносин різних культур зі збереженням унікальності кожної з них. Такі взаємини повинні ґрунтуватися не тільки на визнанні права кожної культури на існування, але і на встановленні рівноправного діалогу, який спрямований на обопільне збагачення та розвиток культурних спільнот. Полікультурність може існувати на різних суспільних рівнях. Формування полікультурності у різноетнічному середовищі дитячого будинку сімейного типу трактуємо як процес організації співжиття у родині, так і якості особистості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Перспективи подальших наукових розробок – дослідити критерії, показники та рівні сформованої полікультурності у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах дитячого будинку сімейного типу й визначити найбільш сприятливі соціально-педагогічні умови полікультурного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Ковалинська І. В. Поняття «полі культурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1. С. 65–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2016_1_9 С.69 (дата звернення 22.01.2024 р.)
3. Кузьменко В. В. *Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: навч. посіб.* Херсон: РІПО, 2006. 92 с.
4. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навч. посіб. Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.
5. Мичковська В. Поняття полікультурності як якості особистості. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. 2021. № 1(24). С.249
6. Положення про дитячий будинок сімейного типу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.01.2024р.)

REFERENCES

1. Entsyklopediia osvity [Education Encyclopedia]/ za red. V. H. Kremenia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian]

2. Kovalynska I. V. Poniattia «polikulturnist» ta «multykulturnist» u naukovomu dyskursi [The Concepts of «Polyculturalism» and «Multiculturalism» in Scientific Discourse]. *Osvitohichnyi dyskurs*. 2016. No 1. S. 65–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2016_1_9 S.69 (data zvernennia: 22.01.2024 r.) [in Ukrainian]

3. Kuzmenko V. V. Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti vchyteliv zahalnoosvitnoi shkoly: navch. posib. [Formation of Multicultural Competence of Secondary School Teachers: a Study Guide]. Kherson: RIPO, 2006. 92 s. [in Ukrainian]

4. Manokhina I. V. Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannia: navch. posib. [Social and Pedagogical Work with Orphans and Children Deprived of Parental Care: a Manual Book]. Dnipropetrovskyi universytet imeni Alfreda Nobelia, 2012. 276 s. [in Ukrainian]

5. Mychkovska V. Poniattia polikulturnosti yak yakosti osobystosti [The Concept of Multiculturalism as a Personality Quality]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: pedahohichni nauky*. 2021. No 1(24). S. 249. [in Ukrainian]

6. Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu [Regulations on Family-Type Children's Homes]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 21.01.2024r.). [in Ukrainian]

FORMATION OF CHILDREN'S MULTICULTURALISM IN A FAMILY-TYPE ORPHANAGE

Kateryna Koval

PhD Candidate in Speciality 011 Educational Sciences,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8139-1941

e-mail: kateryna.koval@rshu.edu.ua

Abstract. The article reveals approaches to the content of the category of "multiculturalism" and investigates the dependence of the formation of multiculturalism as a quality of personality on the principle of multiculturalism as an organisation of conditions for coexistence and education. The article gives an example of a family-type children's home as a multicultural environment where orphans and children deprived of parental care are brought up with already formed cultural values, for which it is necessary to create conditions for their harmonious development, which will enable their further socialisation in various spheres of life.

The formation of multiculturalism as the implementation of the functions of positive interaction of all family members, regardless of their origin, is studied. The

model of behaviour to ensure the formation of multiculturalism is constructed. The significance of multicultural competences of foster parents in this activity is determined. The necessity of teaching multicultural education during the in-service training courses for foster parents is noted. The author proves the direct dependence of the formation of multiculturalism as a personality quality on the conditions of cohabitation. The criteria and indicators that can be used to determine the level of multiculturalism in children brought up in a family-type orphanage are determined. The relevance of the study, which consists in a more detailed study of the basics of multiculturalism of orphans and children deprived of parental care is indicated, and it will help parents-caregivers to create conditions for multicultural education in a family-type orphanage.

Keywords: multiculturalism, multiculturalism, multicultural education, multicultural competence, family-type orphanage, children deprived of parental care, foster parents.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024 р.